

Beatrijs de wereld in

Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 28 t/m 30 september 2011

In 2010 ging het project *Beatrijs internationaal* van start dat het initiatief vertolkte om meer samenwerking te creëren bij de bestudering van de historische letterkunde van het Nederlands. Het doel was om de internationale receptie van de Middelnederlandse *Beatrijs* te bestuderen vanuit actuele vertaal- en receptietheorieën. In het kader daarvan werden masterclasses en vertaalcolleges aangeboden, scripties voorbereid, enkele wetenschappelijke workshops georganiseerd en nieuwe vertalingen van de middeleeuwse tekst gemaakt. Het project werd gecoördineerd door Orsolya Réthelyi van de Eötvös Loránd Universiteit in Boedapest en Remco Sleiderink van de Hogeschool-Universiteit Brussel. Als afronding van het project werd er een internationaal congres georganiseerd van 28 tot 30 september 2011 in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Op woensdag 28 september 2011 vond de eerste bijeenkomst plaats in het gebouw van de Haagse Kunstkring. Er werden teksten in verschillende talen en dialecten voorgelezen, de oorspronkelijke tekst van *Beatrijs* werd in het Middelnederlands voorgedragen en er werd plaats ingeruimd voor muziek. Deze avond vormde de prelude voor dit bijzondere congres met de veelzeggende titel *Beatrijs de wereld in*. Het doel van het congres was om de internationale receptie van de Middelnederlandse *Beatrijs*, die in het kader van het voornoemde project werd onderzocht, in kaart te brengen. Het organiserende comité, samengesteld uit Ton van Kalmthout van het Huygens Instituut, Orsolya Réthelyi en Remco Sleiderink, wist een groot aantal wetenschappers te boeien zodat de deelnemers uit alle hoeken van de wereld kwamen. Ze vertegenwoordigden niet alleen uiteenlopende cultuurkringen maar ook verschillende onderzoeksdisciplines: literatuurhistorici en vertaalwetenschappers, musicologen en boekwetenschappers, allemaal geïnspireerd door *Beatrijs*-vertalingen, -bewerkingen en -vertoningen.

Het grote aantal uiteenlopende wetenschappers leverde ook een breed spectrum aan onderwerpen op. Het is nauwelijks mogelijk om alle bijdragen te bespreken, daarom wordt hier slechts een kleine greep uit de contributies gepresenteerd. De bestaande

vertalingen naar allerlei talen werden nauwkeurig en met de focus op verschillende aspecten besproken. Daarvan getuigden onder andere de lezing van Amanda Ignacia Alvarado over de vertaalstrategieën en vertaaltechnische problematiek bij het vertalen van de Middelnederlandse tekst van *Beatrijs* naar het moderne Spaans, waar ze zelf in het kader van haar thesis mee bezig was; de bijdrage van Franco Paris uit Napels die de vraag probeerde te beantwoorden of een vertaling van een literaire tekst een nauwkeurige of een gedichte vertaling moest zijn en wat de waarde van vertaalde literatuur eigenlijk is, of de lezing van Rita Schlusemann uit Oldenburg die de vraag van de contextualisering van de vertaling naar voren bracht en verschillende Duitse vertalingen in dit kader presenteerde.

Net zoveel aandacht als aan de bestaande vertalingen werd aan geplande of mogelijke vertalingen besteed. Een belangrijke bijdrage op dit gebied werd door Renée Marais van de Universiteit van Pretoria geleverd die de mogelijkheden van de vertaling van de Nederlandse legende naar verschillende Zuid-Afrikaanse talen onderzocht. Ze stelde daarbij vast dat de verschillende achtergronden van de Nederlandse Middeleeuwen en de geschiedenis van Zuid-Afrika een vertaling naar andere talen dan het Afrikaans niet onmogelijk maakten, maar dat dit daardoor niet alleen een moeilijke maar ook een noodzakelijke taak zou zijn.

De receptie van *Beatrijs* beperkte zich niet alleen tot vertalingen, waarvan de andere bijdragen dan ook getuigen. Veel lezingen thematiseerden de lyrische adaptatie van Boutens (Boutens 1911), maar er waren nog meer teksten die de inhoud van *Beatrijs* bewerkten en die het corpus van verschillende onderzoeken vormden. Orsolya Réthelyi presenteerde het resultaat van haar onderzoek waarbij ze de toneelbewerkingen in het interbellum analyseerde, een uitgangspunt dat op het eerste gezicht kleinschalig leek, maar tot een groot project uitgroeide. Het grote aantal toneelstukken dat zich op de middeleeuwse legende baseert, heeft zelfs de specialisten op dit gebied overweldigd. Een ander genre werd door Jan Van Coillie uit Brussel en Sanne Parlevliet uit Groningen gepresenteerd. Deze twee wetenschappers namen de talrijke jeugdbewerkingen van *Beatrijs* onder de loep en gaven een duidelijk overzicht van de verschillende historische ontwikkelingen op dit gebied. Ten slotte werden ook andere disciplines vertegenwoordigd, zoals de genderstudies met een bijdrage van Judit Gera uit Boedapest waarin ze de ontwikkeling van het vrouwelijke personage in de brontekst en de bewerkingen besprak. Verder werd er plaats ingeruimd voor intertekstualiteit of beter gezegd de corresponderende lectuur. Agnes Sneller van de Károli Universiteit in Boedapest vergeleek het personage van *Beatrijs* met dat van Dantes Beatrice. Ze toonde aan dat deze twee vrouwelijke helden, die tevens twee verschillende werelden vertegenwoordigen, veel meer met elkaar gemeen hebben dan alleen maar hun naam. De problematiek van de plaats van de 'biecht' en de 'boetedoening' in de versies van het verhaal van *Beatrijs* (van de Latijnse tekst van Caesarius van Heisterbach tot latere bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal) werd ruim besproken in de lezing van Roland Draux uit Brussel die letterkundige begrippen met theologische wist te verbinden.

Naast de theoretici was er tijdens deze bijzondere conferentie ook voldoende plaats voor de practici. Terwijl Ton van Kalmthout en Eszter Kovács een lezing presenteerden over de *Beatrijs* in de geschiedenis van het onderwijs, spraken Marike van Zessen en Erwin Mantingh uit Utrecht over de toepasbaarheid van het verhaal in het onderwijs

en verduidelijkten de relatie tussen deze tekst en de jeugd. Tijdens een opmerkelijke presentatie vertelden ze over de manieren waarop de tekst in het middelbaar onderwijs wordt gebruikt. Maar vertellen alleen heeft met de praktijk weinig te maken. Er was ook tijd om een eigentijdse bewerking van de jeugd te bekijken. De leerlingen van het Christelijk Gymnasium uit Utrecht verwerkten als lesopdracht het middeleeuwse verhaal, waarvan een tweedelig filmpje getuigde. In dit tweeluik toonden de leerlingen eerst het bekende verhaal, dat ze later in moderne jongerentaal navertelden, met personages aangepast aan hun eigen realiteit.

In een forumgesprek kwamen de vertalers van *Beatrijs* in verschillende moderne talen en dialecten aan het woord. Een boeiende discussie tussen aanhangers van de tekstgetrouwe aanpak en die van de moderniserende aanpassingen bracht belangrijke aspecten van de vertaalwetenschap naar voren. Vooral de vertaling van Irmgard Swakhoven-Troeman naar het Papiaments zorgde voor veel discussie. Swakhoven-Troeman kon haar methode, waar ze de oorspronkelijke tekst zowel op het niveau van de taal als ook van de cultuur aanpaste, gemotiveerd verdedigen. Omdat de doeltaal in een omgeving wordt gebruikt die ver van de middeleeuwse context ligt en daarbij ook een taal is die, wat structuur betreft, in grote mate van het Nederlands verschilt, moest de vertaler twee moeilijkheden overbruggen – het verzetten naar een andere opbouw en naar een andere culturele context.

Veel plaats werd tijdens het congres gewijd aan de bewerkingen van *Beatrijs*. Een bijzondere aanvulling op deze bijdragen was een bijeenkomst en gesprek met Agave Kruijssen die de middeleeuwse stof in het jeugdboek *Vrije val* (Kruijssen 2005) heeft bewerkt. Ze vertelde over praktische problemen die voornamelijk verbonden waren met het vinden van de juiste balans tussen de bron en de huidige jongerenwereld.

Zoals bij elk congres was er ook in Den Haag ook een artistiek programma gepland. De organisatoren kozen voor boeiende en gepaste voorstellingen, zodat op de vooravond de deelnemers van een recital van Nathalie Mees (sopraan) en Lodewijk Muns (piano) konden genieten, die fragmenten uit drie opera's (*Beatrijs* van Ignace Liliën & Herman Teirlinck, *Beatrijs* van Willem Landré & Felix Rutten en *Soeur Béatrice* van Willem Landré & Maurice Maeterlinck) ten beste gaven. Het hoogtepunt van het congres was de voorstelling van Liesl Marx in de Koninklijke Schouwburg tijdens de eerste avond van het congres. De Zuid-Afrikaanse zangeres en performer vertelde in haar door *Beatrijs* geïnspireerd muziektheater een zeer actueel verhaal. De voorstelling getuigde ervan dat deze legende universeel is en ook buiten de middeleeuwse context zeer goed kan functioneren. Liesl Marx zette de inhoud vlot naar de moderne problematiek om, en creëerde zo een indrukwekkend en spannend verhaal over kinderprostitutie in Zuid-Afrika.

De slotlezing werd door Frits van Oostrom aangeboden. Deze bestond uit drie delen, waarvan het eerste een inhoudelijke afsluiting van de congresbijdragen was. Van Oostrom benadrukte de betekenis van de internationale neerlandistiek voor wetenschappelijk onderzoek, die verrijkend is en zeker niet meer de tweede viool speelt. Hij beklemtoonde ook het belang van het vertalen dat nieuwe analyseperspectieven oproept. In het tweede deel van zijn lezing besprak Van Oostrom de plaats van *Beatrijs* in de nieuwste literatuurgeschiedenis. Deze kwestie is niet van gering belang. Uit de meest actuele

geschiedenis van de Nederlandse literatuur onder redactie van Schenkeveld-van der Dussen (Schenkeveld-van der Dussen 1993) is gebleken dat de Middelnederlandse legende een problematische kwestie kan vormen. Door de postmodernistische aanpak komt in deze literatuurgeschiedenis *Beatrijs*, een van de belangrijkste posities in de Nederlandse literatuurcanon, niet meer aan bod, maar in het laatste, toegevoegde hoofdstuk van *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* wordt er dan toch weer aandacht aan besteed. In de nieuwe publicatie zal deze tekst dus wel voldoende plaats krijgen. In het laatste gedeelte van de slotlezing werd de aandacht besteed aan de receptie van *Beatrijs*, voornamelijk in het buitenliteraire veld, waardoor het congres in een zeer vrolijke sfeer werd afgerond.

De congresbundel *Beatrijs de wereld in* zal in 2013 bij uitgeverij Academia Press te Gent verschijnen in de reeks Lage Landen Studies van de IVN. De twintig bijdragen laten op uiteenlopende manieren zien hoe een literaire tekst uit een betrekkelijk klein taalgebied als het Nederlandse zowel daarbinnen als daarbuiten kan circuleren in de loop van de tijd.

Het project *Beatrijs internationaal* is niet alleen in een inhoudelijk rijk congres uitgemond, maar heeft tevens bewezen dat het internationale aspect steeds meer de perfecte basis vormt voor receptieonderzoek in de neerlandistiek. De samenwerking zal met vervolprojecten worden uitgebreid met als doel het uitbouwen van de infrastructuur in het ontwikkelde netwerk. Het eerste project '*Het is niet onopgemerkt gebleven. An International Network Studying the Circulation of Dutch Literature (CODL)*' gaat op 15 september 2012 van start (<http://www.narcis.nl/research/RecordID/OND1349047/Language/nl>). Het project zal van 2012 tot 2015 lopen en gecoördineerd worden door Elke Brems (Hogeschool-Universiteit Brussel) Ton van Kalmthout en Orsolya Réthelyi. Dit nieuwe project zal zich bezighouden met de vraag hoe een keuze van tien (zowel historische als weglaten moderne) literaire teksten uit het Nederlandse taalgebied internationaal circuleren in verschillende periodes. Door samenwerking van wetenschappers in verschillende cultuurkringen zal het receptieonderzoek in de ontworpen structuren zowel nu als weglaten in de toekomst een vaste en betrouwbare basis vinden. Het congres *Beatrijs de wereld in* heeft duidelijk gemaakt dat dergelijk onderzoek nodig is en dat het internationaal op zeer hoog niveau kan worden uitgevoerd.

Malgorzata Dowlaszewicz
Universiteit van Wrocław
m.dowlaszewicz@gmail.com

Literatuur:

- Boutens, P.C., 1911. *Beatrijs*. Bussum: C.A.J. van Dishoeck.
Kruijssen, A. 2005. *Vrije val*. Baarn: De Fontein.
Schenkeveld-van der Dussen, M.A. red. 1993. *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff.